

KONFERENSIYALAR COM

ANJUMANLAR PLATFORMASI

**XVIII RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY KONFERENSIYASI**

**YANGI DAVR ILM-
FANI: INSON UCHUN
INNOVATSION G'OYA
VA YECHIMLAR**

SENTYABR, 2026

ISSN 3093-8791

ELEKTRON NASHR:

<https://konferensiyalar.com>



Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.
XVIII Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami.
2-jild, 18-son (26-sentyabr, 2026-yil).– 182 bet.

Mazkur nashr ommaviy axborot vositasi sifatida 2025-yil, 8-iyulda
C-5669862 son bilan rasman davlat ro'yaxatidan o'tkazilgan.

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.com>

ISSN: 3093-8791 (onlayn)

Konferensiya tashkilotchisi: "Scienceproblems Team" MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2026-yil, 24-sentyabr

Mas'ul muharrir:

Isanova Feruza Tulqinovna

Annotatsiya

Mazkur to'plamda "Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar" mavzusidagi XVIII Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Nashrda respublikaning turli oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlari va amaliyotchi mutaxassislari tomonidan tayyorlangan maqolalar o'rin olgan bo'lib, ular ijtimoiy-gumanitar, tabiiy, texnik va yuridik fanlarning dolzarb muammolari va ularning innovatsion yechimlariga bag'ishlangan.

Ushbu nashr ilmiy izlanuvchilar, oliy ta'lim o'qituvchilari, doktorantlar va soha mutaxassislari uchun foydali qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy-amaliy konferensiya, innovatsion yondashuv, zamonaviy fan, fanlararo integratsiya, ilmiy-tadqiqot, nazariya va amaliyot, ilmiy hamkorlik.

Barcha huquqlar himoyalangan.

© Scienceproblems team, 2026-yil

© Mualliflar jamoasi, 2026-yil

BIRLAMCHI MANBA BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYASI O'QUVCHILARDA AXLOQIY MULOHAZA YURITISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA (TARIXIY MATERIAL MISOLIDA)

Ahmedov Nodir Kodiraliyevich

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti

mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: ahmedovnodir@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada birlamchi manba bilan ishlash texnologiyasining o'quvchilarda axloqiy mulohaza yuritish ko'nikmasini shakllantirishdagi imkoniyatlari tarixiy material misolida tahlil qilingan. Texnologiyaning oltita bosqichdan iborat didaktik tuzilmasi — atributsiya, maqsadni aniqlash, kontekstlashtirish, qiyoslash, axloqiy mulohaza va refleksiya — ishlab chiqilib, har bir bosqich uchun o'qituvchi savoli, o'quvchi harakati va shakllantiriladigan axloqiy dunyoqarash komponenti belgilangan. Abu Rayhon Beruniy va Abdulla Avloniy merosidagi manbaga munosabat tamoyillari zamonaviy konsepsiyalar bilan qiyoslangan. Texnologiyani qo'llashning kognitiv yuklamani me'yorlash, manbani moslashtirish va refleksiyani majburiy bosqich sifatida saqlash kabi didaktik shartlari asoslangan.

Kalit so'zlar: birlamchi manba, manbaviy tahlil, axloqiy mulohaza, tarixiy tafakkur, hujjat asosidagi dars, kontekstlashtirish, refleksiya, kognitiv yuklama, pedagogik ta'limotlar tarixi, milliy pedagogik meros.

THE TECHNOLOGY OF WORKING WITH PRIMARY SOURCES AS A MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' MORAL REASONING SKILLS (BASED ON HISTORICAL MATERIALS)

Ahmedov Nodir Kodiraliyevich

Independent Researcher,

Namangan State Institute of Foreign Languages named after Is'hoqxon Ibrat

Annotation. Drawing on historical material, the article analyses the potential of the technology of working with primary sources for developing students' capacity for moral reasoning. A six-stage didactic structure of the technology is developed — attribution, identification of purpose, contextualisation, comparison, moral reasoning and reflection — and for each stage the teacher's question, the student's action and the component of moral worldview being formed are specified. Principles of engagement with sources in the legacies of Abu Rayhan al-Biruni and Abdulla Avloniy are compared with contemporary conceptions. The didactic conditions for applying the technology are substantiated: regulating cognitive load, adapting the source, and preserving reflection as a mandatory stage.

Keywords: primary source, source analysis, moral reasoning, historical thinking, document-based lesson, contextualisation, reflection, cognitive load, history of pedagogical doctrines, national pedagogical heritage.

DOI: <https://doi.org/10.47390/ydif-y2026v2i18/n31>

KIRISH. Tarix darsining tarbiyaviy salohiyati ko'pincha darslik matnidagi tayyor axloqiy xulosalar orqali ro'yobga chiqariladi deb tasavvur qilinadi. Amalda esa tayyor xulosa o'quvchida axloqiy mulohaza yuritish ko'nikmasini shakllantirmaydi: u faqat eslab qolinadi va imtihonda qaytariladi. Axloqiy mulohaza muayyan vaziyatda qaysi qadriyatlar to'qnashganini aniqlash, muqobillarni qiyoslash va tanlovni asoslash qobiliyati faqat o'quvchining o'zi shu jarayonni bosib o'tganda shakllanadi. Tarix darsida bunday jarayonni tashkil etishning eng samarali vositasi birlamchi manba bilan ishlash hisoblanadi. Masalaning normativ asosi belgilangan: mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasidagi hujjat sifatli ta'lim tizimini shakllantirishni strategik vazifa sifatida ko'rsatadi[1],

“Ta’lim to’g’risida”gi Qonun esa ta’lim tizimining yagona va uzluksizligi tamoyilini mustahkamlaydi [2]. Maqolaning maqsadi — birlamchi manba bilan ishlash texnologiyasining didaktik tuzilmasini ishlab chiqish va uni axloqiy dunyoqarash komponentlari bilan muvofiqlashtirishdan iborat. Vazifalar: manbaga munosabatning milliy va zamonaviy nazariy asoslarini tahlil qilish; texnologiyaning bosqichlarini ajratish; har bir bosqichni axloqiy dunyoqarash komponenti bilan bog’lash; qo’llashning didaktik shartlarini asoslash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Manbaga xolis munosabat tamoyilining milliy pedagogik merosdagi ifodasi Abu Rayhon Beruniy ijodida eng aniq ko’rinadi. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida muallif turli xalqlarning taqvim, urf-odati va e’tiqodini har birining o’z ichki mantiqi doirasida tavsiflagan [3]. Beruniy uslubining pedagogik mohiyati hukm chiqarishdan oldin tushunish talabidir. Bu bugungi manbaviy tahlil texnologiyasining tayanch tamoyilining milliy manbaidir. Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida axloqiy sifatlarini tasniflab, har birini alohida maqolat sifatida misol bilan izohlagan [4]. Avloniy tajribasidagi muhim didaktik jihat axloqiy tushuncha mavhum ta’rif orqali emas, aniq vaziyat va misol orqali o’rgatilishi. Manbaviy tahlil texnologiyasi ham xuddi shu mantiqqa asoslanadi: axloqiy tushuncha real tarixiy vaziyat materialida ochib beriladi.

Zamonaviy nazariy asosni S. Wineburg tadqiqotlari tashkil etadi. Muallif tarixiy tafakkurni “g’ayritabiiy akt” deb atagan holda, o’quvchi matnni axborot manbai sifatida emas, muayyan muallif tomonidan muayyan maqsad bilan yaratilgan hujjat sifatida idrok etishi zarurligini asoslagan [5]. P. Seixas va T. Morton esa tarixiy tafakkurning oltita tayanch tushunchasini ajratib, ular orasida dalil, tarixiy perspektiva va tarixning axloqiy o’lchovini alohida ko’rsatgan [6]; ushbu uch tushuncha manbaviy tahlil bosqichlarining konseptual asosini beradi. Texnologiyaning samaradorligi empirik tekshirilgan. A. Reisman tomonidan beshta maktabda 236 nafar o’n birinchi sinf o’quvchisi ishtirokida o’tkazilgan olti oylik tajribasidagi hujjat asosidagi darslar nazorat guruhi bilan qiyoslangan; MANCOVA tahlili tarixiy tafakkur, ko’nikmalarni zamonaviy masalalarga ko’chirish, faktik bilim va o’qish tushunish darajasi bo’yicha statistik ahamiyatli natija bergan [7]. Ushbu natija muhim, chunki u manba bilan ishlash faktik bilimni susaytiradi degan keng tarqalgan e’tirozni rad etadi. Texnologiyaning normativ mustahkamlanish tajribasi ham mavjud. Singapurning 2021-yilgi quyi bosqich tarix dasturida tarixiy tadqiqot jarayoni tadqiqot savolini ochish, savollar qo’yish, manbalarni to’plash va tanlash, tanlangan manbalarni tahlil qilish hamda xulosani taqdim etish bosqichlariga ajratilgan [8]. AQShning 2013-yilgi ijtimoiy fanlar standartlari asosida esa o’quv jarayoni savol qo’yishdan boshlanib, manba tahlili orqali dalilga asoslangan xulosa va mas’uliyatli harakatga olib boradigan so’rov yoyi sifatida qurilgan [9].

Raqamli muhit sharoitida manbaviy tahlilning ahamiyati yanada oshadi. Stenford tarix ta’limi guruhining 12 shtatda 7 804 ta o’quvchi javobi asosida o’tkazilgan tadqiqotida onlayn axborot ishonchligini baholash ko’nikmasining past darajada ekani aniqlangan [10]. Manbaviy tahlil ko’nikmasi aynan shu bo’shliqni to’ldiruvchi didaktik vosita hisoblanadi. Texnologiyani loyihalashda kognitiv cheklovni hisobga olish zarur. J. Sweller asoslagan kognitiv yuklama nazariyasiga ko’ra, ishchi xotira hajmi chegaralangan va material ortiqcha begona element bilan yuklanganda o’zlashtirish samaradorligi pasayadi [11]. Manbaviy tahlilning axloqiy natijasini baholashda esa J. Rest modeliga tayanish maqsadga muvofiq: muallif axloqiy xatti-harakatni sezish, mulohaza, motivatsiya va xarakterdan iborat to’rt bosqichli jarayon sifatida asoslagan [12], bu esa manbaviy tahlilning qaysi bosqichi qaysi axloqiy jarayonga ta’sir qilishini aniqlash

imkonini beradi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida nazariy tahlil, pedagogik ta'limotlar tarixiga oid manbalarni retrospektiv tahlil qilish, didaktik modellash va tizimli-strukturaviy yondashuv qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Tadqiqotning asosiy natijasi — birlamchi manba bilan ishlash texnologiyasining oltita bosqichdan iborat didaktik tuzilmasini ishlab chiqish. Har bir bosqich uchun o'qituvchi savoli, o'quvchi harakati va shakllantiriladigan axloqiy dunyoqarash komponenti belgilandi. Natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval. Birlamchi manba bilan ishlash texnologiyasining didaktik tuzilmasi

Bosqich	O'qituvchi savoli	O'quvchi harakati	Axloqiy dunyoqarash komponenti
1. Atributsiya	Matnni kim, qachon va qayerda yaratgan?	Manbaning muallifi, sanasi va joyini aniqlaydi	Kognitiv: dalil bazasini shakllantirish
2. Maqsadni aniqlash	Muallif buni nima uchun yozgan? U kimga murojaat qilmoqda?	Matn maqsadi va auditoriyasini belgilaydi	Kognitiv: manfaat omilini anglash
3. Kontekstlashtirish	O'sha paytda nima sodir bo'layotgan edi?	Voqeani davr sharoiti bilan bog'laydi	Emotsional-qadriyatli: empatiya
4. Qiyoslash	Boshqa manba nima deydi? Farq nimada?	Kamida ikki manbani solishtiradi	Kognitiv: ziddiyatni aniqlash
5. Axloqiy mulohaza	Qahramon oldida qanday muqobillar bor edi?	Tanlov vaziyatini tahlil qiladi	Xulqiy-faoliyatli: qaror mantig'ini o'zlashtirish
6. Refleksiya	Dastlabki taassuroting tahlildan keyin o'zgardimi?	O'z bahosini qayta ko'rib chiqadi	Barcha komponentlar: baho manbaini anglash

1-jadval tuzilmasidagi tayanch mantiq quyidagicha: dastlabki to'rt bosqich axloqiy mulohaza uchun asos tayyorlaydi, beshinchi bosqich mulohazaning o'zini amalga oshiradi, oltinchi bosqich esa uni o'quvchining shaxsiy tajribasiga bog'laydi. Bosqichlarning tartibini o'zgartirish yoki birortasini tushirib qoldirish texnologiyaning mohiyatini buzadi. Xususan, uchinchi bosqich kontekstlashtirish tushirib qoldirilsa, beshinchi bosqichdagi axloqiy mulohaza muqarrar ravishda anaxronizmga aylanadi. Oltinchi bosqichning ahamiyati alohida ta'kidlanishi lozim. Refleksiya bosqichida o'quvchi o'zining dastlabki taassuroti bilan tahlildan keyingi bahosini qiyoslaydi. Aynan shu qiyoslash orqali u o'z axloqiy hukmi qanday shakllanishini kuzatadi. Bu axloqiy dunyoqarash shakllanishidagi eng chuqur mexanizm, chunki u o'quvchini nafaqat to'g'ri baho berishga, balki o'z bahosining manbaini anglashga

o'rgatadi. Amaliyotda esa aynan shu bosqich vaqt yetishmasligi sababli ko'pincha tushirib qoldiriladi. Tadqiqotning ikkinchi natijasi texnologiyani qo'llashning didaktik shartlarini asoslash. Birinchi shart kognitiv yuklamani me'yorlash: bir darsda ikki-uchtadan ortiq manba tahlil qilinmasligi, har bir manbaning hajmi esa o'quvchining yosh imkoniyatiga muvofiq bo'lishi lozim. Manbalar soni oshirilganda tahlil chuqurligi muqarrar ravishda pasayadi.

Ikkinchi shart manbani didaktik moslashtirish. Tarixiy hujjat asl holida ko'pincha o'quvchi uchun til va tuzilish jihatidan murakkab bo'ladi. Moslashtirishda ikki talabga rioya qilinadi: matnning muallif pozitsiyasi va davr xususiyatlarini aks ettiruvchi jihatlari saqlanadi; qisqartirish esa matnning mazmuniy yo'nalishini o'zgartirmasligi shart. Aks holda o'quvchi manba bilan emas, uning soddalashtirilgan talqini bilan ishlaydi. Uchinchi shart kamida ikkita bir-biriga zid manbaning taqdim etilishi. Yagona manba bilan ishlashda o'quvchi tanqidiy pozitsiyani shakllantirish imkoniyatidan mahrum bo'ladi, chunki taqqoslash uchun asos yo'q. To'rtinchi shart o'quvchining xulosasini baholashda uning mazmuni emas, asoslanish sifati mezon bo'lishi. Agar o'qituvchi oldindan belgilangan "to'g'ri javob"ni kutsa, texnologiya o'z mohiyatini yo'qotadi va yashirin shaklda an'anaviy bayonga aylanadi. Olingan natijalarni muhokama qilishda ikkita cheklovni qayd etish lozim. Birinchidan, keltirilgan empirik ma'lumotlar boshqa ta'lim tizimida olingan bo'lib, texnologiyaning O'zbekiston sharoitidagi samaradorligi alohida tekshirilishi zarur. Ikkinchidan, texnologiya o'qituvchidan yuqori metodik tayyorgarlikni talab qiladi: munozarani boshqarish, o'quvchining noto'g'ri xulosasini tanqid qilmasdan tahlil qilish va vaqtini taqsimlash malakalari maxsus o'rgatilishi lozim.

XULOSA. O'tkazilgan nazariy tadqiqot quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi. Birinchidan, axloqiy mulohaza yuritish ko'nikmasi tayyor xulosani o'zlashtirish orqali emas, faqat o'quvchining o'zi mulohaza jarayonini bosib o'tishi orqali shakllanadi; birlamchi manba bilan ishlash bu jarayonni tashkil etishning eng samarali didaktik vositasidir. Ikkinchidan, texnologiyaning didaktik tuzilmasi oltita bosqichdan iborat: atributsiya, maqsadni aniqlash, kontekstlashtirish, qiyoslash, axloqiy mulohaza va refleksiya; bosqichlar ketma-ketligi mazmuniy zaruriyatga ega va o'zgartirilishi mumkin emas. Uchinchidan, manbaga xolis munosabat tamoyili milliy pedagogik meros uchun begona emas: Beruniyning o'zga madaniyatni uning o'z mezonlari doirasida tavsiflash uslubi mazkur tamoyilning erta ifodasidir. To'rtinchidan, texnologiyaning samaradorligi to'rtta didaktik shartga bog'liq: kognitiv yuklamani me'yorlash, manbani mazmunini buzmasdan moslashtirish, zid manbalarni taqdim etish va xulosani asoslanish sifati bo'yicha baholash.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son "Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — URL: <https://lex.uz/uz/docs/-8050769> (murojaat sanasi: 22.08.2026).
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — URL: <https://lex.uz/docs/-5013007> (murojaat sanasi: 22.08.2026).
3. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. I tom: Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar / Tarjimon A. Rasulov. — Toshkent: Fan, 1968.

4. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. — Toshkent, 1913. — Elektron matn: <https://archive.org/stream/TurkiyGulistonYoxudAxloq-AbdullaAvloniy> (murojaat sanasi: 22.08.2026).
5. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. — Philadelphia: Temple University Press, 2001.
6. Seixas P., Morton T. The Big Six Historical Thinking Concepts. — Toronto: Nelson Education, 2013. — 218 p. — ISBN 978-0-17-654154-5.
7. Reisman A. Reading Like a Historian: A Document-Based History Curriculum Intervention in Urban High Schools // Cognition and Instruction. — 2012. — Vol. 30, No. 1. — P. 86–112. — DOI: 10.1080/07370008.2011.634081.
8. History Syllabus, Lower Secondary. — Singapore: Ministry of Education, Curriculum Planning and Development Division, 2021. — URL: <https://www.moe.gov.sg/-/media/files/secondary/syllabuses/humanities/2021-history-lower-secondary-syllabus.pdf> (murojaat sanasi: 22.08.2026).
10. College, Career, and Civic Life (C3) Framework for Social Studies State Standards. — Silver Spring, MD: National Council for the Social Studies, 2013. — URL: <https://www.socialstudies.org/standards/c3> (murojaat sanasi: 22.08.2026).
11. Wineburg S., McGrew S., Breakstone J., Ortega T. Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning. — Stanford: Stanford Digital Repository, 2016. — URL: <https://purl.stanford.edu/fv751yt5934> (murojaat sanasi: 22.08.2026).
12. Sweller J. Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning // Cognitive Science. — 1988. — Vol. 12, No. 2. — P. 257–285. — DOI: 10.1207/s15516709cog1202_4.
13. Rest J.R. Moral Development: Advances in Research and Theory. — New York: Praeger, 1986. — 241 p. — ISBN 978-0-275-92254-2.

YANGI DAVR ILM-FANI: INSON UCHUN INNOVATSION G'OYA VA YECHIMLAR

XVIII RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI MATERIALLARI

2026-yil, sentyabr

Mas'ul muharrir: *F.T.Isanova*
Texnik muharrir: *N.Bahodirova*
Diszayner: *I.Abdihakimov*

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.

XVIII Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami.
2-jild, 18-son (26-sentyabr, 2026-yil). – 182 bet.

Mazkur nashr ommaviy axborot vositasi sifatida 2025-yil, 8-iyulda
C-5669862 son bilan rasman davlat ro'yaxatidan o'tkazilgan.

ISSN: 3093-8791 (onlayn)

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.com>

Konferensiya tashkilotchisi: "Scienceproblems Team" MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2026-yil, 24-sentyabr.

Barcha huquqlar himoyalangan.
© Science problems team, 2026-yil.
© Mualliflar jamoasi, 2026-yil.